

УДК 53.01 + 930.1

В.Козирський¹, канд.фіз.-мат.наук;

О.Рокіцький², канд.техн.наук;

В.Шендеровський¹, докт.техн.наук

¹*Інститут фізики НАНУ, Київ*

²*Тернопільський державний технічний університет
імені Івана Пулюя*

ІВАН ПУЛЮЙ І СЬОГОДЕННЯ УКРАЇНИ

В роботі проаналізовано наукову та освітянську діяльність українського вченого Івана Пулюя на терені політичного аналізу місця і ролі України як незалежної держави в Європі. Підкреслено важливість і актуальність результатів цих досліджень для сьогодення України.

В Бюлетені ЮНЕСКО читаємо: “Відзначення і привернення уваги світової громадськості до визначних подій та видатних особистостей, діяльність яких стала вагомим внеском у спільне збагачення культури, сприяє поліпшенню міжнародного порозуміння, тіснішим взаєминам між людьми та зміцненню миру у світі.”

Національні підвалини суспільства – в його генетичній пам’яті. І сьогодні характерною рисою є переосмислення минулого. Спостерігаємо значний потяг до історичних досліджень. На жаль, цьому перешкоджає дефіцит фактів нашої історії, дефіцит штучний, цілеспрямовано створюваний десятиріччями. Відновлення фактуальної бази науки про наше минуле нині набуло не тільки наукового, а суспільного значення. Історія стала своєрідним силовим полем громадянської свідомості. Переосмислення минулого тягне за собою висновок, що потреби принципового реформування історії повинні турбувати не купку часом нефахових ентузіастів, які готові відгукнутися на будь-який суспільний виклик, а державу. Підкреслюємо, державу! Надто складно зворухнути «червоних» істориків правдиво відтворити історію розвитку держави, культури і науки на Україні. Сьогодні перед дослідниками відкрилася справжня terra incognita, де діяли видатні вчені, справжні фахівці, яскраві особистості, доля яких перепліталася з бурхливими подіями у житті країни. Чималою виявилася їхня наукова спадщина. Інша річ – якою мірою вона стала нашим надбанням. Багато праць ще за життя авторів були вилучені з наукового обігу, а якщо лишалися, то заплямовані глумом. Марно було шукати посилення на них в науковій літературі впродовж десятиліть. Тільки останніми роками вони повертаються до нас, їх авторів називають видатними, великими. Але для того, щоб ті справді видатні особистості увійшли у життя наших сучасників, треба

II міжнародна науково-технічна конференція

грунтовно, переконливо розповідати про них, про їхній вагомий доробок у світову скарбівню науки і культури, в ім'я України. До когорти таких Великих Синів України, поза всяким сумнівом, належить Іван Пулюй [1–5].

Невеликий розсип думок про цього непересічного українця.

Професор Іван Пулюй був не тільки найвидатнішим фізиком Австро-Угорщини. Він належав до тих, хто у другій половині XIX – на початку XX ст. формував світ.

Професор Вільгельм Форманн

Іван Пулюй проявив себе як, “знаменитий електротехнік і визначний письменник”, що “дав себе знати як дуже талановитий полеміст у дуже делікатній справі – вживання народного язика в церковних книжках”.

Іван Франко

“Нарис історії української літератури до 1890р.”

... це була скромна людина, якій “на публічних функціях ... залежало мало, так само як на шані і нагородах. Усе ж таки, крім здобуття світової слави, в 1910 році цісар Франц-Йосиф іменував Пулюя придворним радником, а в 1916 році, з переходом на пенсію, нагородив його високим орденом – Лицарським Хрестом Цісаря Франца-Йосифа”.

Чеський інженер Франтишек Кржіжжик

Про людину, що просвітила розумом науку і духовність, заговорить невдовзі з великою повагою не лише Україна, але й світ.

Пантелеймон Куліш

“І не знаю, що Вам сказати! Бо нема слова, щоб виразно було тому чуттю, що моє серце почувало, побачивши в руках Старий і Новий Завіт... да ще у Кулішівці, у його власній хаті... Тяжко було б подумати, що чоловік бився 50 літ і так і слід його почез без Вашої підмоги великої. Казав один дуже осьвічений чоловік науковий: “Не було б Куліша, не було б і Біблії”. А я тепер скажу: “Не було б Пулюя, не було б Біблії”. Так у нас рідкі блюстителі добра і честі другого”.

Ганна Барвінок

“Ти був людиною сильних переконань і гостро викарбованою особистістю, але також людиною, що знала, як дотримуватися вірності народові, з якого ти вийшов, і немає більшої вірності, ніж вірність власному народові. Доля дозволила Тобі побачити ранішню зорю свободи, до якої піднявся з темних хмар твій нарід, який ти любив до останнього подиху, та її перші сонячні промені побажали озолотити кінець, твого сповненого праці життя!”

Професор Бах, ректор Політехніки у Празі (з прощальної промови)

"СВІЛОТЕХНІКА Й ЕЛЕКТРОТЕХНІКА: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ"

Тяжкий і навіть трагічний життєвий шлях судилося пройти Іванові Пулюю, одному з найвидатніших фізиків та інженерів Європи й цілого світу, життя і діяльність якого становлять яскравий приклад згубного втручання імперської політики в науку, культуру й життя окремої особи. Адже серед багатьох вчених України визнаних світом, чи не найбільше замовчувалося ім'я Івана Пулюя. Але Бог і Доля не відвели своїх теплих долонь від України, від Івана Пулюя.

Сьогодні вже добре відомо, що Іванові Пулюєві для світової слави було б досить того, що він збудував першу в Австро-Угорській імперії електростанцію, керував запровадженням трамваю у Празі, удосконалював телефон, підійшов близько до пояснення природи електрона, спричинився до відкриття й пояснення природи X-променів та довів важливість застосування їх у медицині, провадив роботи з ураном, написав понад 50 наукових праць, разом з Пантелеймоном Кулішем, Іваном Нечуєм-Левицьким переклав уперше українською мовою Біблію, був технічним радником цісаря Франца-Йосифа...

Цю людину визнавали такі видатні вчені-фізики, як Альберт Айнштайн, Нікола Тесла, Філіп Ленард, Август Кундт, Франтішек Кржижик, медик Іван Горбачевський, письменник Іван Франко, Пантелеймон Куліш, Іван Нечуй-Левицький, найвищі державці світу того часу...

Сягнути вершин світової науки, стати відомим громадським діячем, політиком, патріотом зумовила його велика любов до своєї України. Вихований батьками на українській землі, на підвалинах щирого українського світогляду в умовах бездержавності своєї Батьківщини, Іван Пулюй увібрав у себе вже змалку довічну велику любов до рідної мови, історії, культури.

Він розумів політику польських і російських кіл, що провадили шовіністичну антиукраїнську пропаганду. Мав можливість неодноразово пересвідчитись у цьому впродовж свого життя.

Згадаймо лише, що після закінчення університету 1873 року у Відні Іван Пулюй мав намір стати викладачем у Львові або Києві. Однак йому як неблагонадійному царська поліція не дала згоди на роботу в Києві. До списку "неблагонадійних" Пулюй був занесений за науково-популярну працю "Про нерухомі зірки і планети", в якій навів відомості про нові і перемінні зорі, познайомив читача з предметом, стверджуючи, що в явищах природи немає нічого надприродного і, нарешті, зробив висновок, що всі космічні процеси підпорядковані тим же законам, які панують і на Землі. Особливо він наголосив на такому фундаментальному законі, як закон збереження матерії та руху, про який детально розповів у окремій книжці українською мовою "Непропаша сила"[1].

II міжнародна науково-технічна конференція

Книга “Про нерухомі зірки і планети” [1] фатально позначилась на всій подальшій долі Івана Пулюя. Вона була кваліфікована як така, що спрямована проти російської монархії.

То ж змушений був молодий вчений Іван Пулюй працювати і творити не на своїй землі.

Саме такі люди, як Іван Пулюй, своєю інтелектуальною працею, громадськими зусиллями творили українську ментальність, українську віру. В його розумінні питання національної освіти і культури могло бути розв’язане лише за умови політичної свободи українського народу, лише за умови незалежності Української Держави.

Будучи дійсним членом Наукового Товариства імені Тараса Шевченка, Іван Пулюй активізує дії цього наукового закладу, спрямовані на відкриття Українського університету в Львові. В меморандумі 1902 року до Його Ексцеленції пана міністра-президента, доктора фон Гартля, зокрема, наголошувалося, що “право Русинів на посідання власного університету виходить ще й з ... державного основного закона про загальні права горожан, держави, після якого всі народи держави суть рівноправні й після якого кожний нарід має ненарушиме право зберігати і плекати свою національність і мову “в школі, суді і в публічному життю”. Як-же ілюзорним являється сей закон, коли зважимо, що руський нарід, котрого в Австрії є три з половиною міліонів і котрий числом ніяк не стоїть далеко за Поляками, не має ні одного університету, коли Поляки мають їх два” [4].

“Потреба заложення руського університету тепер тим найглійша, бо у східній Галичині є чотири руські гімназії, отже і громада руських абітурієнтів росте, котрі, не знавши польської мови, мусять тепер на Львівському університеті слухати викладів на польській мові і в тій мові робити іспити”.

Питання і аргументи захисту української мови Іван Пулюй виклав у серії гострих публіцистичних праць, опублікованих 1904–1906 рр., які було б актуальним сьогодні перевидати і якнайширше розповсюдити для широкого загалу. Адже там, уже тоді були висловлені завдання до української інтелігенції в зв’язку з проблемою освіти, культури, а рівнож із аналізом ситуації, що вирине з перебігу подій після заколоту 1905 року. Іван Пулюй писав, що “... коли прийшла важка історична хвиля, в якій і доля українського народу має рішатись, то на Україні стали озиватись москалі, ляхи і жиди, а українська інтелігенція або славословила самодержавіє, що мовляв в імени культури веде боротьбу з жовтою расою,... або тільки несміло упоминалась о права народу, висилаючи до Петербурга коротенькі телеграми, а дехто й меморіяли”.

Іван Пулюй закликав цю українську інтелігенцію до культурної праці передовсім. Так він писав у праці «О руський університет у

"СВІЛОТЕХНІКА Й ЕЛЕКТРОТЕХНІКА: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ"

Львові», Львів, 1909: «Організуйте народні кадри, щоб в тих кадрах високо стояв стяг непорочної національної честі і щоб під тим стягом була між людьми єдність і вірність для свого народу, пам'ятаючи, що згода будує, а незгода руйнує (підкр. – автор.). Оружжя ваше нехай буде просвіта і наука...» Інтелігенція у кожного народу то «сіль землі», а коли вона «звітріє, то чим же солити»... «За котрим народом висша культура і освіта, за тим і побіда» – так Іван Пулюй відреагував на царський маніфест на Україні (Емський указ, 18 травня 1876 року). Читаючи працю Пулюя «До дворянства на Україні» (1906 р.), бачиш повне відображення сучасності нашої незалежної вже України, намагання північного сусіда не випустити нашу державу зі своїх братських обіймів, бо «відколи Україна з'єдналася з московським царством, остала Росія завдяки багатствам землі нашої і завдяки мускульній силі українського народу стала якимсь дивом перед Європою і перед цілим світом».[1]

Згодом, щоби більше показати німецькій публіці роллю української держави у світовому товаристві, Іван Пулюй пише дві праці німецькою мовою.

Це – «Україна та її міжнародне політичне значення» та «Польські русофіли і масові арешти вірних державі українців в Галичині» (1915р.). Обидві статті з огляду на події, пов'язані зі становленням незалежної Української Держави, є вельми цікаві, насамперед для сучасного розуміння перспективи творення держави. Ще раніше у своїй статті «Українська державна ідея» (1915) Іван Пулюй, розвиваючи міркування Пантелеймона Куліша про майбутнє України, писав, що «на арену світової історії виходить українська державна ідея» (як було би корисно почитати ці статті деяким академікам-міфотворцям, які вдень за ясного сонця не хочуть бачити української національної ідеї).

Аналізуючи становище українців в Галичині, Іван Пулюй на основі численних фактів показує, що насправді серед поляків було багато русофілів, які вислугувалися перед Росією, але польські можновладці їх оберігали від покарання, використовуючи різні форми боротьби з українством. Він викриває таке фарисейство польської влади в Галичині і обґрунтовує доконечну потребу звільнення України з-під царату. Але цього Іван Пулюй намагається домогтися через втручання центральних державних інституцій Австро-Угорщини на основі чинної конституції держави. Він показує, як українці, що живуть на теренах Австро-Угорщини, жертвують своєю кров'ю і добром на загальну міць держави, і тому австрійський уряд повинен робити все для поліпшення становища українців. Це була тактична програма, виходячи з тогочасних умов, втілення в життя української національної ідеї.

II міжнародна науково-технічна конференція

У наступній брошурі Іван Пулюй застановив свою увагу вже на аналізі українсько-російських відносин. Коли поставало українське питання, то завше виникала Московія з вимогою, що незалежність Україні не може бути надана за жодних обставин. Українці ж як окрема нація зі своєю питомою культурою є “вигадка” ворогів Росії. Пулюй акцентує увагу на тім аспекті, що після “збирання земель” та їхнього нещадного грабунку Московщина стала могутньою державою і навіть присвоїла собі назву Русь, тепер простягає свої руки московит і до українських земель у Галичині, Буковині і північній Угорщині, щоб і тут “визволити руський народ”. Тепер Московщина стала могутньою Росією, яка становить небезпеку насамперед для Австрії і Німеччини і, без сумніву, також для всієї Європи. Вдумуючись в ці слова, написані майже 100 літ тому, бачимо, що й тоді і тепер експлуатується теза про визволення українського народу після світової війни, як веде свою політику сьогодні Росія у зв’язку з подіями знову ж таки в середині Європи. Великодержавна політика Росії як імперії і тюрми народів не підвладна часові.

Пулюй формулює своє політичне бачення такими словами : “Найбільше і найважливіше наше бажання, ідея і головна мета наших національних прагнень – це визволена з-під Росії вільна Україна, де не повинно бути жодного пригнобленого і жодного гнобителя, де український народ після довголітнього рабства вестиме нарешті вільне у всіх напрямках національне життя, розвиватиме вільно свої великі духові здібності і братиме участь у примноженні скарбів культури усього людства. Ми бажаємо і очікуємо з упевненістю здійснення цього національного ідеалу”.[1]

Вчений звертає увагу, в основному німецького читача, на те що “в Європі не буде миру до того часу, поки існує російська могутність, а про її послаблення не можна думати, поки Московщина продовжує володіти Україною та її природними багатствами. Вільна Україна означає бастион, безпеку середньоєвропейських держав, тому її визволення лежить не більше в інтересах цих держав, але і цілої Європи...”

Далі Іван Пулюй у цій праці приводить читача до висновку, що “українці знають, що Україна мала в минулому і може мати в майбутньому спільні культурні, господарські та політичні інтереси не зі Сходом, а з Заходом і Півднем, що сучасні інтереси народів створять здорову основу для побудови нової Європи і для міжнародного становища України... Самостійна Україна є Гордієвим вузлом, під замком якого перебувають не тільки гарантія миру в Європі, але також гарантія національних прав народів Австро-Угорщини й усього німецького народу”.

Виразно окресливши курс на російщення й колонізацію України, Росія здійснювала його з незною в цілому світі жорстокістю.

"СВІЛОТЕХНІКА Й ЕЛЕКТРОТЕХНІКА: ІСТОРІЯ, ПРОБЛЕМИ Й ПЕРСПЕКТИВИ"

“Деспотичний царизм хоче позбавити український нарід душі, він грабує в нього останнє і найдорожче багатство – мову” – наголошує Іван Пулюй.

Чи варто зазначати спеціально аналогію сьогодення? Нав'язлий в зубах білінгвізм, офіційність та державність, цілковито забута “Державна програма”, майже зникла в незаних катакомбах українська наукова мова, практична незмога вільно використовувати українську наукову і технічну термінологію, брак правдивих українських стандартів, подальше творення російсько-російських словників, варварське винищування усього, що пов'язане з українською мовою та культурою. І ось уже в незалежній українській державі все частіше лунають голоси на різних державних щаблях влади про необхідність надання російській мові права державної мови. Невже уроки історії нічого не вчать?

До написання цієї брошури німецькою мовою спонукала ситуація, що склалася в Європі в часі першої світової війни, а також потреба шукати дороги до тих людей, які мали вплив на хід війни, але “мимо всіх наших заходів німці все ще дуже мало про Україну знають, а в Австрії німецько-жидівська преса не має місця для обговорення нашої національної справи...”

Іван Пулюй бачив великий і рідкісний історичний момент і сподівався, що “переможні центральні держави в інтересах рівноваги і безпеки довготривалого миру в Європі мають прагнути спочатку відтіснити російську імперію до “матушки” Волги і Каспійського моря, і з цією метою визволити пригноблену Україну – одну з перлин Європи”...

Життя Івана Пулюя засвідчує, що він був великим достойником українства, в якому найбільшою силою була зосереджена національна свідомість.

Подвижник українства, науки і культури Іван Пулюй усе своє життя присвятив формуванню інтелектуального потенціалу українського народу, його духовного піднесення.

Іван Пулюй розумів як ніхто інший, що без національного інтелекту неможливо мати власної сильної держави, ні високого добробуту нації. Він зазначав з великим сумом, що стільки “пропадає наших українців, освічених і вишколених високою наукою, між поляками та німцями, а ще більше – між москалями.” Цей процес винародовлення українського інтелекту триває і понині.

Усвідомлюючи велич вченого, якого подарувала людству українська земля, замислюємося над тим, що сьогодні нам доконечно потрібна програма національного відродження і розвитку інтелектуального потенціалу. Яких зусиль докладав Іван Пулюй, щоб українська молодь мала свої гімназії, університети від Галичини й Буковини до Слобожанщини й Сіверщини, щоб наша молодь не

II міжнародна науково-технічна конференція

опинялася поза межами рідної землі. І з якою байдужістю сьогодні в роки незалежності України високі посадовці споглядають за руйнуванням української науки, за катастрофічним впливом учених високої кваліфікації, а ще більше талановитої української молоді. Цей процес веде до самознищення незалежності Української Держави, незалежності, для якої невтомно трудився і яку наближав для нас, для України своєю патріотичною працею геній українського народу Іван Пулюй.

І наостанок зауважимо, що на порозі до ліпшого світу вчений заповідав перевезти його останки, поховані у Празі, до рідної землі. Принаймі по смерті хотів бути поруч з батьками, у своїй рідній Україні.

The paper analyzes scientific and educational activity of great Ukrainian scientist Iwan Puluj in the context of the mission and the role of Ukraine as independent European state.

We accentuate importance and topicality of his activity for today Ukraine.

Література

1. Іван Пулюй. Збірник праць. За загальною редакцією професора Василя Шендеровського. К. – вид-во “Рада”, – 1966. – 712 с.
2. Подвижники Нації – Пантелеймон Куліш і Іван Пулюй. За загальною редакцією професора Василя Шендеровського. К. – вид-во “Рада”, – 1997. – 288 с.
3. Р.Гайда, Р. Пляцко. Іван Пулюй. Львів – 1998. – вид-во НТШ. – 286 с.
4. В.Козирський, В.Шендеровський. Геній народжений Тернопіллям. – Освіта, №9 (5139), 2005. – с.8-9.
5. О. Рокіцький. Іван Пулюй у світовій науці і культурі. К. – 2001. – 158 с.